

Pojęcie wypadku przy pracy rolniczej

Fot. budabat/Bigstockphoto

Rolnictwo jest jedną z tych gałęzi produkcji, w których występuje wysoki stopień zagrożenia wypadkami przy pracy. Kwestie związane z wypadkami przy pracy rolniczej reguluje ustawa z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników. Z powodu utrzymującego się niskiego stanu bezpieczeństwa pracy w gospodarstwach rolnych bardzo istotne jest odpowiednie sformułowanie i stosowanie przepisów z zakresu ubezpieczeń społecznych z tytułu wypadków przy pracy rolniczej. Zagadnieniem o podstawowym znaczeniu jest pojęcie „wypadku przy pracy rolniczej”. Problematyka koncentruje się na potrzebie jego nowelizacji, bowiem sposób jego interpretowania rodzi wiele pytań i wątpliwości. W artykule przytoczono przykłady z orzecznictwa i stanowiska doktryny, które ukazują liczne problemy prawne, jakie pozostają do rozwiązania.

Słowa kluczowe: rolnictwo, wypadek, prawo

Accidents in agriculture jobs: the concept

Agriculture is an industry with a high rate of accidents at work. Issues related to agricultural accidents at work are governed by the Act of 20 December 1990 on farmers' social insurance. Due to the persistently low level of safety on farms, it is very important to correctly define and use the provisions of social insurance against accidents at work. The concept of an accident in agricultural jobs is of primary importance. It is necessary to amend it because its interpretation raises numerous questions and doubts. Examples of case-law and doctrine indicate legal problems, which remain to be solved.

Keywords: agriculture, accident, law

Wstęp

Rolnictwo to jedna z tych sekcji gospodarki, w których najczęściej dochodzi do wypadków przy pracy [1]. Choć liczbę wypadków przy pracy rolniczej spada z roku na rok, to wciąż jest relatywnie wysoka. Wskaźnik wypadkowości (liczba wypadków przypadająca na 1000 ubezpieczonych) od 1993 r. spadł z 24,6 do 10,8; zmniejszyła się również liczba zgłoszo-

nych wypadków: z 66 tys. do 22 tys. W 2016 r. zgłoszono do KRUS 19 110 wypadków, czyli o 5,2% mniej niż w roku poprzednim, z czego 17 648 zdarzeń uznano za wypadek przy pracy rolniczej w rozumieniu ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników.

Duża różnorodność wykonywanych w rolnictwie zadań, złożoność czynności, które w krótkim czasie i w niejednokrotnie

ciężkich warunkach atmosferycznych muszą wykonywać rolnicy oraz relatywnie niski poziom bezpieczeństwa ich pracy, skutkują wysokim poziomem ryzyka zawodowego [2]. Z powodu utrzymywania się niskiego stanu bezpieczeństwa pracy w gospodarstwach rolnych, bardzo istotne jest odpowiednie określenie i stosowanie przepisów z zakresu ubezpieczeń społecznych z tytułu wypadków przy pracy rolniczej. Problemy prawne, których w tej dziedzinie do rozwiązania pozostaje nadal wiele, a także popularyzacja działań prewencyjnych, wpływających na świadomość osób wykonujących prace rolnicze, mają istotne znaczenie w odniesieniu do redukcji liczby wypadków w rolnictwie.

Celem artykułu jest omówienie pojęcia wypadku przy pracy rolniczej oraz dokładna analiza przesłanek definiujących to określenie. Zagadnienie jest istotne i warte omówienia, gdyż jego interpretacja w praktyce powoduje wiele pytań oraz wątpliwości.

Kwestie związane z wypadkami przy pracy rolniczej reguluje ustawa z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników [3]. W kontekście przepisów tej ustawy zagadnieniem o podstawowym znaczeniu jest pojęcie „wypadku przy pracy rolniczej”.

W związku z powszechnością i skomplikowaną problematyką wypadków przy pracy w rolnictwie, nieuniknione było ich wyodrębnienie z ogółu wypadków przy pracy. Pierwotnie w ustawodawstwie polskim (ustawa z dnia 27 października 1977 r. o zaopatrzeniu emerytalnym oraz innych świadczeniach dla rolników i ich rodzin) posługiwano się pojęciem „wypadku przy pracy w gospodarstwie rolnym” [4]. Zgodnie z art. 29 tej ustawy, za „wypadek przy pracy w gospodarstwie rolnym” uważane było nagłe zdarzenie, wywołane przyczyną zewnętrzną, które nastąpiło podczas:

1) wykonywania zwykłych czynności, związanych z prowadzeniem gospodarstwa rolnego lub w związku z wykonywaniem takich czynności,

2) wykonywania zadań zleconych przez organizacje polityczne lub społeczne, bądź w związku z uczestnictwem w organizowanych przez te organizacje czynach społecznych.

Ustawa ta została zastąpiona aktem z dnia 14 grudnia 1982 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin [5]. Pojęcie wypadku przy pracy w gospodarstwie rolnym utrzymało się jednak w niezmienniej formie.

Wypadek przy pracy rolniczej w ujęciu obecnie obowiązującej ustawy

Zmianę w tym zakresie wprowadziła obecnie obowiązująca ustawa o ubezpieczeniu społecznym rolników. Określenie „wypadku przy pracy w gospodarstwie rolnym” zostało zastąpione pojęciem „wypadku przy pracy rolniczej”. Ustawodawca skupił się na związku przyczynowo-skutkowym pomiędzy zdarzeniem a pracą rolniczą. Jak wskazano w art. 11 tej ustawy, za wypadek przy pracy rolniczej uważa się nagłe zdarzenie, wywołane przyczyną zewnętrzną, które nastąpiło podczas wykonywania czynności związanych z prowadzeniem działalności rolniczej lub pozostających w związku z wykonywaniem tych czynności:

1) na terenie gospodarstwa rolnego, które ubezpieczony albo prowadzi lub w którym stale pracuje, albo na terenie gospodarstwa domowego bezpośrednio związanego z tym gospodarstwem rolnym,

2) albo w drodze ubezpieczonego z mieszkania do gospodarstwa rolnego, o którym mowa w pkt 1, albo w drodze powrotnej,

3) albo podczas wykonywania poza terenem gospodarstwa rolnego, o którym mowa w pkt 1, zwykłych czynności związanych z prowadzeniem działalności rolniczej, albo w związku z wykonywaniem tych czynności,

4) albo w drodze do miejsca wykonywania czynności, o których mowa w pkt 3, albo w drodze powrotnej.

Na tle nowego sformułowania powstały wątpliwości, czy za wypadek przy pracy rolniczej należy uznać wszystkie niefortunne wypadki, do których dochodzi na terenie gospodarstwa rolnego i związanego z nim gospodarstwa domowego, czy chodzi jedynie o prace związane z pracami wiążącymi się ściśle z prowadzeniem działalności rolniczej.

Jak wskazuje H. Pławucka, może się wydawać, że w ustawie przyjęto domniemanie, że wszystkie wypadki na terenie gospodarstwa rolnego lub związanego z nim gospodarstwa domowego należy zakwalifikować jako wypadki przy pracy rolniczej, gdyż najczęściej zdarzają się przy wykonywaniu prac związanych z prowadzeniem gospodarstwa rolnego [6]. Trzeba zauważyć, że domniemanie to stoi w sprzeczności z orzecnictwem sądów, które wyraźnie wskazuje na konieczność występowania związku przyczynowego, czasowego, miejscowego oraz funkcjonalnego między zdarzeniem będącym wypadkiem chronionym prawem a prowadzeniem działalności

rolniczej. Warto podkreślić, że ustawodawca posługuje się pojęciem „praca rolnicza”, która nie ma swojej definicji legalnej. Nasuwa się zatem pytanie, czy należy ją utożsamiać z działalnością rolniczą, przez którą ustawodawca rozumie działalność w zakresie produkcji roślinnej lub zwierzęcej, w tym produkcji ogrodniczej, sadowniczej, pszczelarskiej, rybnej i leśnej. Biorąc pod uwagę, że ustawodawca posługuje się oboma tymi pojęciami nasuwa się wniosek, że praca rolnicza ma inny charakter niż działalność rolnicza.

Nagłość zdarzenia

Wśród przesłanek definiujących wypadek przy pracy rolniczej wymienia się „nagłość zdarzenia”. Trzeba tu jednak podkreślić, że ustawodawca nie zdefiniował terminu „nagłość”. Z uwagi na fakt, że jest to bardzo istotne z punktu widzenia wypadków przy pracy rolniczej, określenie jest przedmiotem rozważań zarówno doktryny, jak i judykatury. Za „zdarzenie nagłe” ogólnie uznaje się takie, które oddziałuje na poszkodowanego przez krótki czas. Nie jest to jednak pojęcie jednoznaczne pod względem określenia ram czasowych. W wyroku z dnia 19 września 1958 r. Trybunał Ubezpieczeń Społecznych w odniesieniu do wypadków przy pracy orzekł, że zdarzenie określa się mianem „nagłego”, jeżeli trwało krótko, bądź przez pewien okres, jednak nie dłużej niż przez jeden dzień [7]. Specyfika pracy rolniczej nie pozwala jednak na określenie ramowo czasu pracy i chwili, w której rolnik zostaje narażony na wypadek przy pracy. W praktyce są to najczęściej zdarzenia jednorazowe, takie jak upadki, przejechanie, czy uderzenie przez maszynę [8].

W odniesieniu do wypadków przy pracy rolniczej należy interpretować to pojęcie w sposób bardziej złożony. Za „zdarzenie

nagłe” należy uznać – poza zdarzeniami jednorazowymi – także te, które trwają dłużej niż wskazywany w orzecnictwie okres jednego dnia. Istotny, oprócz czasu trwania zagrożenia, jest fakt, że poszkodowany nie miał czasu na zapobieżenie mu [2]. „Nagłość” dotyczy więc nie tylko czasu zdarzenia, ale również niemożności przewidzenia i zareagowania na jakieś zjawisko zewnętrzne.

W swojej pracy rolnicy często spotykają się z takimi zagrożeniami, jak na przykład: upadek, przejechanie i pochwycenie przez środki transportu czy uszkodzenia spowodowane nieprawidłową obsługą lub stanem technicznym maszyn. Są narażeni na działanie szkodliwych substancji chemicznych lub niekorzystnych warunków atmosferycznych. Skutki wykonywanych przez rolników czynności i zagrożeń, z jakimi muszą sobie radzić w codziennej pracy, często ujawniają się po jakimś czasie.

Jak wskazał w wyroku z dnia 26 września 2017 roku Sąd Najwyższy, nie można odmówić nagłości zdarzeniu nawet w razie dłuższego niż jedna dniówka robocza oddziaływania na osobę ubezpieczoną szkodliwych czynników [9]. „Nagłość” zdarzenia należy zatem określać w sposób indywidualny w odniesieniu do każdego przypadku i nie powinno się jej ograniczać do jednej doby [10].

Przyczyna zewnętrzna

W art. 11. ustawy z 1990 r. zastrzega się, że „zdarzenie nagłe” powinno być wywołane „przyczyną zewnętrzną”, czyli np. zachowania innych (niż poszkodowany) ludzi, zachowania zwierząt czy rezultaty zjawiska natury. Zgodnie z uchwałą Sądu Najwyższego „przyczyną zewnętrzną wypadku może być każdy czynnik zewnętrzny, który jest w stanie wywołać w istniejących warunkach szkodliwe skutki, w tym

Fot. igor stevanovic/Bigstockphoto

także pogorszyć stan zdrowia pracownika, dotkniętego już schorzeniem samoistnym” [11].

W związku z tym należy uznać, że przyczyna wypadku w rolnictwie może mieć charakter dwubiegunowy: zewnętrzny i wewnętrzny, czyli tkwiący w organizmie poszkodowanego. To czynnik zewnętrzny powinien być jednak w tej sytuacji dominującym. Ponadto, jak stwierdził w orzeczeniu z dnia 24 października 1978 r. Sąd Najwyższy, przy ocenie zewnętrzności przyczyny, wola i świadomość poszkodowanego nie odgrywają decydującej roli [12].

Ze względu na złożoność prac, które są wykonywane przy pracy rolniczej, przyczyny wypadków mogą mieć różne źródła. Może być to zarówno przypadek, w którym nie ma żadnej winy poszkodowanego, jak i spowodowany niewłaściwym wykonywaniem pracy przez rolnika [11]. Zgodnie z wyrokiem Sądu Najwyższego z dnia 15 czerwca 1980 r. za przyczynę zewnętrzną można uznać nawet potknięcie się i upadek spowodowany nieskoordynowanym odruchem pracownika [13].

W rolnictwie często mamy też do czynienia z przyczynami związanymi z maszynami rolniczymi zwanymi mechanicznymi, bądź chemikaliami, które są stosowane przy uprawach rolnych. Za przyczyny zewnętrzne uznaje się także niekorzystne warunki atmosferyczne. W kontekście tej przesłanki warto przytoczyć wyrok Sądu Najwyższego z dnia 30 lipca 1997 r.,

w którym określono, że w przypadku nieudowodnienia zaistnienia przesłanki wewnętrznej wypadku przy pracy rolniczej przyjmuje się, że zaistniała przyczyna zewnętrzna [14].

Orzecznictwo w sprawie uznania „zewnętrzności” przyczyny zdarzenia jest bardzo bogate. Pojęcia tego nie należy traktować w sposób wąski, gdyż często dochodzi do sytuacji, w których przyczyny wypadku są mieszane. Oznacza to, że przyczyna zewnętrzna nie musi być przyczyną wyłączną. W sytuacji, gdy przyczyny wypadku przy pracy mają charakter mieszany, istotne jest, aby szkodliwy skutek zdarzenia był wywołany przez czynnik zewnętrzny. Zgodnie ze stanowiskiem prezentowanym w orzecznictwie, przy kwalifikowaniu konkretnej okoliczności jako przyczyny zewnętrznej ważne jest, aby stanowiła ona przyczynę sprawczą zdarzenia, natomiast nie musi być przyczyną wyłączną [15].

Związek z wykonywaniem działalności rolniczej

W praktyce najczęściej wątpliwości w kontekście wypadku przy pracy rolniczej pozostaje w odniesieniu do wykonywania działalności rolniczej, albo wykonywania czynności w związku z działalnością rolniczą. Jak wskazano w art. 6. pkt. 3. wymienionej ustawy, przez działalność rolniczą rozumie się działalność w zakresie produkcji roślinnej lub zwierzęcej,

w tym ogrodniczej, sadowniczej, pszczelarskiej i rybnej.

Należy zgodzić się ze zdaniem R. Budzinowskiego, że ujęcie działalności rolniczej w prawie polskim zostało potraktowane w sposób dość wąski [16]. Definicje ograniczają się jedynie do działalności produkcyjnej, nie uwzględniając procesów przekształcania płodów rolnych i przygotowywania ich do sprzedaży. W definicjach został pominięty również sam proces sprzedaży, który jest istotnym etapem uczestniczenia rolnictwa w gospodarce rynkowej [17].

W związku z tym, że pojęcie działalności rolniczej w ustawie zostało określone w sposób dość wąski, nie wszystkie zdarzenia można uznać za wypadki przy pracy rolniczej. Definicja ustawowa pomija wiele czynności związanych z fazą przedprodukcyjną, czy poprodukcyjną, które w celu wykonywania swojej pracy muszą realizować rolnicy. Przystępując do analizy tej przesłanki należy rozróżnić dwie sytuacje. W pierwszej występuje związek z miejscem wypadku i powinien to być teren gospodarstwa rolnego. Natomiast druga sytuacja ma odniesienie do wypadku, do którego dochodzi poza terenem gospodarstwa rolnego, jednak podczas wykonywania czynności związanych z prowadzeniem gospodarstwa lub w związku z takimi czynnościami.

W celu uznania wypadku przy pracy rolniczej niezbędne jest bowiem wykazanie z nią

(czyli prowadzeniem gospodarstwa) związku. Sam związek miejscowy nie jest wystarczający do uznania tej przesłanki. Przyjmując taki pogląd, za wypadki przy pracy rolniczej można byłoby uznać wszystkie wypadki, które miały miejsce na terenie gospodarstwa rolnego, niezależnie od tego, podczas wykonywania których czynności poszkodowany im uległ. Mówiąc o czynnościach, warto przytoczyć stanowisko Sądu Najwyższego z dnia 12 stycznia 2001 r., w którym stwierdzono, że uważa się za nie samą pracę, gdzie związek czasowy wykonywanych czynności jest bezpośredni, jak i działania zmierzające do podjęcia pracy oraz następujące po niej [18]. Aby zdarzenie miało znamiona wypadku chronionego w prawie ubezpieczeń społecznych, musi być powiązane związkiem przyczynowym, czasowym, miejscowym i funkcjonalnym z prowadzeniem działalności rolniczej, w rozumieniu art. 6 pkt 3 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników [19].

Z treści artykułu 11. omawianej ustawy wynika, że za wypadek przy pracy rolniczej uznaje się także zdarzenie na terenie gospodarstwa domowego, bezpośrednio związanego z gospodarstwem rolnym. Szczególnie w małych gospodarstwach rodzinnych występuje nierozwalny związek gospodarstwa rolnego i domowego, gdyż osoby w nich zamieszkujące często wykonują wiele różnicowanych czynności na terenie obu form gospodarstw [8]. W wyroku z dnia 19 maja 1999 r. Sąd Apelacyjny w Białymstoku orzekł, że wypadek ubezpieczonego rolnika podczas budowy domu mieszkalnego znajdującego się na terenie gospodarstwa rolnego kwalifikuje się jako wypadek przy pracy rolniczej zgodnie z ustawą o ubezpieczeniu społecznym rolników [20]. Warto jest przytoczyć także wyrok Sądu Najwyższego z dnia 3 sierpnia 2005 r., w którym stwierdzono, że wypadek podczas przygotowywania posiłku dla rolnika i jego rodziny nie stanowi wypadku przy pracy w gospodarstwie rolnym [21].

Ponadto wypadkiem przy pracy rolniczej jest także zdarzenie w drodze do gospodarstwa rolnego, które ubezpieczony prowadzi lub stale w nim pracuje lub w drodze powrotnej z niego. Uznawanie takich zdarzeń za wypadki przy pracy rolniczej co do zasady nie powoduje wątpliwości. Przyjmuje się, że istotne jest, żeby droga poszkodowanego była nieprzerwana, najkrótsza lub najdogodniejsza, biorąc pod uwagę względy komunikacyjne. W wyroku z dnia 15 grudnia 1999 r. Sąd Najwyższy orzekł, że świadczenie przez ubezpieczonego rolnika pomocy sąsiedzkiej w warunkach lokalnych, podczas której uległ on wypadkowi, traktuje się jako wypadek przy pracy rolniczej [22].

Ustawa wskazuje, że wypadkiem przy pracy jest również zdarzenie, które ma miejsce poza terenem gospodarstwa, jednak ma związek

z prowadzeniem działalności rolniczej lub pozostaje w związku z tymi czynnościami. Sąd Najwyższy niejednokrotnie odnosił się do określenia zwykłych czynności związanych z prowadzeniem działalności rolniczej. W orzecznictwie przyjęto, że za wypadki przy pracy rolniczej uznaje się wypadki podczas zwykłych, a więc niezbędnych do prawidłowego prowadzenia gospodarstwa rolnego czynności oraz działań związanych z prowadzeniem gospodarstwa rolnego: na przykład w urzędach czy w drodze do wykonywania zwykłych czynności niezbędnych do prowadzenia działalności rolniczej [23].

Przez zwykłe czynności, związane z prowadzeniem działalności rolniczej, wykonywane poza terenem gospodarstwa, należy rozumieć czynności wynikające w sposób naturalny i celowy z potrzeb danego gospodarstwa rolnego, niezbędne w konkretnej sytuacji do prowadzenia działalności rolniczej. W wyroku z dnia 20 sierpnia 2003 r. Sąd Najwyższy orzekł, że czynności związane ze sprzedażą działki należącej do gospodarstwa rolnego oraz nabyciem innej działki celem poprawy struktury tego gospodarstwa, są zwykłymi czynnościami, związanymi z prowadzeniem działalności rolniczej poza terenem gospodarstwa rolnego [24].

Podsumowanie

Wąskie ujęcie działalności rolniczej w ustawie powoduje wiele wątpliwości, zarówno w doktrynie, jak i orzecznictwie. W literaturze od dawna można dostrzec postulaty znowelizowania tego pojęcia, co w ocenie autorki jest w pełni uzasadnione. Różnicowany zakres czynności przy pracy rolniczej praktycznie uniemożliwia stworzenie jednolitego katalogu określającego czynności, podczas których może dojść do zdarzenia kwalifikowanego jako wypadek przy pracy rolniczej. Warto się zastanowić, czy wyjściem z tej sytuacji mogłoby być wskazanie określenie przykładowych czynności w związku z prowadzeniem działalności rolniczej, co mogłoby pomóc organom orzekającym w indywidualnych i często bardzo skomplikowanych sprawach.

Mając na względzie specyficzny charakter pracy rolników oraz wysoki współczynnik wypadkowości, ta grupa zawodowa zasługuje na szczególny rodzaj ochrony wypadkowej (w języku prawniczym przez pojęcie to rozumie się „ochronę przed wypadkami przy pracy”, czy też „prewencję wypadkową”). Definicja wypadku przy pracy, zawarta w art. 11 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników, wyznacza przedmiotową stronę ochrony osób wykonujących prace rolnicze i pozostaje w ścisłym związku z pojęciem działalności rolniczej. Pomimo wielu nowelizacji i prób dookreślenia tych pojęć opierając się na orzecznictwie oraz praktyce, należy uznać, że nie zostały one doprecyzowane pod względem szerszego

ujęcia działań rolników, chociażby związanych z funkcjonowaniem na rynkach gospodarczych [17]. Obecna definicja wypadku przy pracy rolniczej powoduje wiele wątpliwości związanych z jej wykładnią.

Odpowiednie sformułowanie i przykładowy katalog zdarzeń, które można uznać za wypadki przy pracy rolniczej zapewnią odpowiednią ochronę poszkodowanym. Podzielając pogląd reprezentowany przez D. Puśleckiego, pojęcie „wypadku przy pracy rolniczej” należałoby zmienić na „wypadek przy pracy w działalności rolniczej” [17]. Zmiany w tym zakresie pomogłyby w zapewnieniu ochrony ubezpieczeniowej osobom wykonującym prace w gospodarstwach rolnych i zniwelowałyby niejasności w doktrynie oraz orzecznictwie w odniesieniu do tego, które zdarzenia należy traktować jako wypadek przy pracy rolniczej.

W związku z tym, że rolnictwem zajmuje się bardzo liczna grupa zawodowa i jest to działalność o bardzo dużym ryzyku występowania wypadków, klarowne zdefiniowanie pojęcia wypadku przy pracy rolniczej jest bardzo istotne, nie tylko z punktu widzenia osób wykonujących pracę w gospodarstwach rolnych, ale także z punktu widzenia przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości.

BIBLIOGRAFIA

- [1] <http://www.krus.gov.pl/zadania-krus/prewencja/wypadki-przy-pracy-rolniczej/>, [dostęp 01.03.2017 r.]
- [2] Szewczyk H. *Prawne pojęcie wypadku przy pracy rolniczej*. „Rocznik Administracji i Prawa” rok XIV: 191-204
- [3] Ustawa z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników. Dz.U. z 2016 r. poz. 277 z późn. zm.
- [4] Ustawa z dnia 27 października 1977 r. o zaopatrzeniu emerytalnym oraz innych świadczeniach dla rolników i ich rodzin. Dz.U. Nr 32, poz. 140
- [5] Ustawa z dnia 14 grudnia 1982 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin. t.j. Dz.U. z 1989 r. Nr 24, poz. 133 z późn. zm.
- [6] Pławucka H. *System ubezpieczenia społecznego rolników*. „Państwo i Prawo” 1992, 6:70-75
- [7] TR III 149/1958, OSPiKA 1960, 3, poz. 63
- [8] Ślawska G. *Unormowania wypadku przy pracy rolniczej*. „Inspektor Pracy” 2017, 2:20-24
- [9] II UK 422/16, LEX nr 2397607
- [10] Małysz F. *Wypadki i choroby zawodowe w gospodarstwie rolnym oraz świadczenia (I)*. „Polityka Społeczna” 1989, 2:18-20
- [11] III Po 15/62, OSNCP 1963, 10, poz. 215.
- [12] III URN 26/78 „Nowe Prawo” 1981, 2:155
- [13] III PR 33/80, LEX nr 14532
- [14] II UKN 91/97, OSNP 1998, 11, poz. 344
- [15] II PR 52/90, LEX nr 14934
- [16] Budzinowski R. *Prawne pojęcie działalności rolniczej*. „Prawo i Administracja” 2003, t. II
- [17] Puślecki D. *Pojęcie wypadku przy pracy rolniczej- uwagi de lege ferenda*. „Przegląd Prawa Rolnego” 2011, 2:66-67
- [18] II UKN 176/00, OSNP 2002, 17, poz. 416
- [19] I UK 325/07, LEX nr 494109
- [20] III AUa 223/99, OSA 2000, 1, poz. 4
- [21] I UK327/04, OSNAP 2006, 9-10, poz.163
- [22] II UKN 264/99, OSNP 2001, nr 8, poz.281
- [23] III UZP 2/80, OSNC 1980 nr 11, poz. 208
- [24] II UK 373/02, LEX nr 106525